

QISQA HIKOYALAR ASOSIDA LEKSIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH

Halima Najmiddinova

Namangan davlat chet
tillari instituti talabasi

Nurali Boqiyev

Namangan davlat chet
tillari instituti o'qituvchisi

MDWCT@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilarida leksik kompetensiyani shakllantirishda qisqa hikoyalardan foydalanishning pedagogik va lingvistik asoslari tahlil qilinadi. Maqolada adabiy matn, xususan, qisqa hikoyalarning lug'aviy boylikni oshirish, kontekstual so'z qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish va kommunikativ kompetensiyaga ta'siri masalalari yoritilgan. Shuningdek, mavjud ilmiy adabiyotlar va tajribalar asosida o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: leksik kompetensiya, qisqa hikoya, badiiy matn, kontekst, so'z boyligi, kommunikativ yondashuv.

Kirish

Zamonaviy til ta'limining asosiy maqsadlaridan biri o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini, jumladan, uning muhim tarkibiy qismi bo'lgan leksik kompetensiyani rivojlantirishdan iborat. Leksik kompetensiya – bu o'quvchining til birliklarini (so'z, ibora, frazeologizm) ma'no, shakl va qo'llanish doirasi jihatidan o'zlashtirishi hamda ularni turli kommunikativ vaziyatlarda to'g'ri qo'llay olish qobiliyatidir.

Umumta'lim maktablarida ona tili va adabiyot, shuningdek, xorijiy tillarni o'qitish jarayonida o'quvchilarning faol lug'at boyligini oshirish, so'zlarning semantik, stilistik va sintagmatik xususiyatlarini o'rgatish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. So'nggi yillarda pedagogik tadqiqotlarda leksik kompetensiyani rivojlantirishning samarali vositalaridan biri sifatida badiiy matn, xususan, qisqa hikoyalarga murojaat qilish keng tarqalmoqda. Ushbu maqolada aynan shu masala yuzasidan mavjud ilmiy-nazariy qarashlar tahlil qilinadi va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Leksik kompetensiya tushunchasi va uning tarkibiy qismlari

Pedagogik va lingvistik adabiyotlarda leksik kompetensiya ko'pincha quyidagi komponentlar orqali tavsiflanadi:

- kvantitativ komponent – o‘quvchining biladigan so‘zlar soni (passiv va aktiv lug‘at);
- semantik komponent – so‘zning ma’no tuzilmasini, ko‘p ma’noliligi, sinonimik va antonimik munosabatlarni tushunish;
- kombinator (valentlik) komponent – so‘zlarning boshqa so‘zlar bilan birikish qobiliyati;
- stilistik komponent – so‘zlarning turli uslub va vaziyatlarda qo‘llanish xususiyatini bilish;
- madaniy komponent – so‘z orqasidagi milliy-madaniy konnotatsiyalarni anglash.

Maktab amaliyotida leksik kompetensiyani rivojlantirish ko‘pincha izolyatsiya qilingan lug‘at ishi (so‘z ro‘yxatini yod olish, tarjima qilish) bilan chegaralanib qolmoqda. Bu esa o‘quvchilarda so‘zni faol nutqda qo‘llash ko‘nikmasining sust shakllanishiga olib keladi.

Qisqa hikoya – leksik kompetensiyani rivojlantirishning samarali vositasi sifatida

Qisqa hikoya (ingl. short story, rus. рассказ) kichik hajmli, yaxlit syujetli, bir voqea yoki bir qahramon atrofida qurilgan adabiy janrdir. Uning til o‘qitishdagi afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. Hajmning kichikligi – bir dars mobaynida matn bilan to‘liq ishlash imkonini beradi.
2. Syujetning yaxlitligi – o‘quvchilarda motivatsiyani oshiradi, matnni mazmunan idrok etishni osonlashtiradi.
3. Tilning boyligi – badiiy matnlar leksik jihatdan boy, muallif uslubi, ekspressiv vositalar, obrazlilik, frazeologizmlar, sinonimik qatorlar ko‘p uchraydi.
4. Kontekstuallik – har bir yangi so‘z yoki ibora kontekstda beriladi, bu so‘zning ma’nosini taxmin qilish, uning qo‘llanish muhitini anglash imkonini beradi.

Lazar (1993) ta’kidlaganidek, adabiy matnlar til o‘rganuvchilarni real hayotdagi tildan ko‘ra boy, murakkab va estetik jihatdan ifodali til bilan tanishtiradi. Ayniqsa, qisqa hikoyalar til o‘rganish bosqichidagi o‘quvchilar uchun roman yoki doston kabi yirik hajmli asarlarga nisbatan qulayroqdir.

Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlili

Mazkur masala yuzasidan olib borilgan tadqiqotlarni shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin:

Birinchi, umumiy didaktik va metodik tadqiqotlar (J.Jalolov, L.T.Akhmedova, R.A.Arustamyan) badiiy matn orqali lug‘at boyligini oshirishning umumiy tamoyillarini ishlab chiqqan. Ularning fikricha, matn bilan ishlash jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat bo‘lishi kerak: matn oldi (pre-teaching vocabulary), matn ustida ishlash (while-reading) va matndan keyingi (post-reading) bosqichlar.

Ikkinchidan, xorijiy metodistlarning (C.J.Brumfit, R.Carter, M.Lazar) ishlarida adabiy matnni til o'qitishda qo'llashning lingvistik va madaniy asoslari yoritilgan. Ular adabiy matn orqali nafaqat til, balki tafakkur, hissiyot va madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish mumkinligini isbotlagan.

Uchinchidan, amaliy tajribalarni umumlashtiruvchi tadqiqotlarda (M.Radjabova, D.Karimova) qisqa hikoyalar asosida olib borilgan tajriba-sinov ishlari natijalari keltirilgan. Ushbu tadqiqotlarda tajriba guruhlarida o'quvchilarning leksik kompetensiya ko'rsatkichlari (ayniqsa, so'zni kontekstda qo'llay olish, sinonimik qatorni farqlay olish ko'nikmalari) nazorat guruhlariga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lgan.

Qisqa hikoyalar asosida leksik kompetensiyani rivojlantirish metodikasi

Adabiyotlar tahlili va maktab amaliyoti asosida quyidagi metodik tavsiyalarni ishlab chiqish mumkin:

Matn tanlash mezonlari:

- o'quvchilarning yosh xususiyatlariga va til tayyorgarligi darajasiga mosligi;
- matnning tarbiyaviy va axloqiy qiymati;
- matnda o'rganilayotgan leksik mavzuga oid so'zlarning yetarlicha takrorlanishi;
- hajmining bir yoki ikki darsda to'liq o'tish imkoniyati.

Ish bosqichlari:

1. Matn oldi bosqichi:

• asosiy kalit so'zlarni (faol lug'at) kontekstdan tashqari, lekin vizual yoki situativ usulda tushuntirish;

- matn mazmuniga oid bashorat qilish mashqlari (sarlavha, rasm asosida);
- o'quvchilarning shaxsiy tajribasiga murojaat qiluvchi savollar.

2. Matn ustida ishlash bosqichi:

• matnni qismlarga bo'lib o'qish;

• kontekstdan so'z ma'nosini taxmin qilish mashqlari;

• matnda berilgan sinonim va antonimlarni aniqlash;

• stilistik jihatdan belgilangan so'zlar (eskirgan so'zlar, dialektizmlar) bilan ishlash.

3. Matndan keyingi bosqich:

- so'z birikmalari, kollokatsiyalar bilan ishlash;
- qahramonlar nutqini tahlil qilish (kim, qanday vaziyatda, qanday so'zlarni qo'llagan);
- ijodiy topshiriqlar (hikoyaning muqobil yakunini yozish, qahramonlar monologini tuzish, hikoya asosida dialog qurish);
- lug'at daftarini tematik guruhlar, semantik xaritalar shaklida yuritish.
- Tajriba-sinov ishlari natijalarining qisqacha tahlili

Ayrim maktablarda (Namangan shahridagi 31-, 24-, Mingbuloq tumanidagi 1-, 13-umumta'lim maktablari) o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijalariga ko'ra, qisqa hikoyalar asosida tashkil etilgan tajriba guruhlarida o'quvchilarning leksik kompetensiya darajasi nazorat guruhlariga qaraganda o'rtacha 23-28 foizga yuqori bo'lgan. Ayniqsa, o'quvchilarning monologik va dialogik nutqida faol lug'atdan foydalanish, so'zlarni kontekstga mos qo'llash, badiiy ifoda vositalarini tushunish ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshgan.

Xulosa va tavsiyalar

Qisqa hikoyalar asosida umumta'lim maktablari o'quvchilarining leksik kompetensiyasini rivojlantirish – bu nafaqat lug'at boyligini oshirish, balki tilni estetik, madaniy va kommunikativ jihatdan to'laqonli o'zlashtirishga xizmat qiluvchi samarali yo'ldir. Mavjud ilmiy adabiyotlar va amaliy tajribalar quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon beradi:

Leksik kompetensiyani rivojlantirishda qisqa hikoyalardan foydalanish an'anaviy lug'at ishi usullariga nisbatan yuqori samaradorlikka ega.

Qisqa hikoya bilan ishlash maxsus metodik tizim (bosqichma-bosqich ishlash, matn tanlash mezonlari, interfaol mashqlar tizimi) asosida tashkil etilishi lozim.

Ushbu metodika o'quvchilarning kognitiv faolligini, ijodiy tafakkurini va tilga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Kelgusida ushbu mavzu bo'yicha turli sinflar (5-9-sinflar) va turli tillar (ona tili, xorijiy til) misolida qiyosiy tadqiqotlar olib borish, shuningdek, raqamli texnologiyalar (audiohikoyalar, interfaol vazifalar) bilan integratsiyalashgan metodikani ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jalolov J. Chet til o'qitish metodikasi. – T.: O'qituvchi, 2012.
2. Lazar G. Literature and Language Teaching. – Cambridge: CUP, 1993.
3. Carter R., Long M. Teaching Literature. – Harlow: Longman, 1991.
4. Radjabova M. Badiiy matn asosida o'quvchilarning leksik ko'nikmalarini rivojlantirish. // Til va adabiyot ta'limi, 2021, №4. – B. 28-31.
5. Akhmedova L.T. Development of Lexical Competence of Students Based on Authentic Texts. // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 2020, Vol.24, Issue 5. – P. 234-240.
6. Karimova D. Qisqa hikoyalar orqali o'quvchilar nutqini o'stirish. // Xalq ta'limi, 2022, №3. – B. 42-45.